

Љубо БОЖОВИЋ,
Пољопривредно-шумарска комора Црне Горе

Организација и структура ратарске производње у Црној Гори

АНАЛИЗА НЕКИХ ПОДАТАКА СТАТИСТИЧКЕ СЛУЖБЕ

Ратарство и сточарство су основне гране пољопривредне производње у Црној Гори. Од укупно 536.771 ха пољопривредних површина ораница заузима 10,3%, а ливаде и пашњаци заступљени су у далеко већем проценту. Међутим, однос површина не даје и слику односа производње, јер су ливаде слабог квалитета, а пашњаци су уз то и недовољно коришћени.

Вриједност производа ратарства и сточарства у периоду од 1947—1951 године претставља просјечно 74% од укупне вриједности пољопривредне производње, у којој је само ратарство учествовало са око 32%. У 1954 години у укупној производњи пољопривреде ове двије гране су скоро подједнако учествовале. Вриједност производа пољопривреде износила је по цијенама ове године 9.078 милиона динара. Од тога је вриједност производа ратарства 3.080 милиона, а сточарства 3.834 милиона динара. Пољопривредно становништво се углавном бави овим двијема гранама производње, док су остале гране у највише случајева само додунска занимања пољопривредника са изузетком мањег броја домаћинстава у јужним крајевима која се баве виноградарством као главним занимањем.

Организација ратарске производње у Црној Гори била је увијек одређена више економским факторима него особинама земљишта. Производња је оријентисана на жито, мада је ораница по природним условима погоднија за друге културе које би давале боље приносе. Проблеми набавке жита у овим крајевима све до 1945 године врло тешко су решавани. Транспортни трошкови услед слабих саобраћајних прилика поскупљивали су жито набављано из других крајева земље, а организација снабдијевања је била слаба. С друге стране, што је још важније, могућ-

ност новчаних зарада било у пољопривреди било у којој другој дјелатности постојала је само у ријетким приликама. Општа привредна заосталост у овом крају учинила је да на селу лежи незапослена радна снага. Сељак просто није имао гдје да заради новац и морао је да организује производњу на свом имању тако да би произвео што више жита које му је било основни артикал за прехрану. Мали захтјеви домаћег тржишта у другим производима лако су се подмиривали.

Све је ово дало пољопривреди, а ратарству посебно, карактер натуралне производње у циљу подмирења потреба исхране, па није чудо да је преко 80% наших ораница било засијано житима.

Од 1945 године наовамо стање у ратарској производњи се донекле измијенило. Ораничне површине су се смањиле, а сјетвена структура мало побољшала. Од око 81.000 ха, колико је износила 1939 године, ораница се смањила у периоду 1947—1951 године на 63.000 ха, а касније до 1955 године кретала се од 55—60.000 ха.

Узрок оваквом смањењу ораничних површина био је у великим промјенама које су настале у привреди Црне Горе уопште. Релативно брзи развој градова који су привукли знатан број селског становништва учинио је да су посједи једног броја породица остали необрађени или само дјелимично обрађени. Слично је било и са имањима колониста који су се отселили у Војводину, задржавајући у већини случајева право коришћења посједа у Црној Гори. Развој индустрије, изградња путева и раширена грађевинска дјелатност, дали су људима бољу могућност зарада него у пољопривреди. Из ових разлога је знатан број пољопривредника који је и остао на своме посједу, занемарио ратарску производњу. Ниске цијене пољопривредних производа на тржишту и релативно високе зараде ван пољопривреде омогућавале су јефтинију набавку производа ратарства из других крајева, од производње на властитом посједу. Оранице су углавном претворене у ливаде и мањим дијелом у пашњаке. Сточарство је постало рентабилнија грана пољопривреде него ратарство, јер су се проширењем градова проширили и захтјеви тржишта за сточним производима. С друге стране, у сточарству се боље користи женски и дјечји рад, а мушка се радна снага ослобађа и оријентише на зараде ван пољопривреде. Тако је у ратарству учињен корак на траг и производња се знатно смањила.

Земљишни фондови

Укупне ораничне површине у Црној Гори износиле су у 1954 г. 55.619 ха, од којих се налазило под угаром или необрађено преко 7.608 ха. Узевши у обзир пољопривредно становништво које броји преко 250.000, земљишни оранични фонд је врло мали. У 1939 години, уз скоро максимални могући обим оранице, дола-

зило је на 100 ха ове површине просјечно 351 пољопривредни становник. Овај се однос касније знатно погоршао, иако се релативно велики број становника отселио из пољопривреде у градове. Услед смањивања ораничних површина и природног прираштаја становништва на селу, број становника по хектару оранице знатно је порастао. Тако је у периоду од 1948—1954 године било просјечно преко 400 пољопривредних становника на 100 ха оранице.

Овакав однос ораничних површина и броја становништва крајње је неповољан и, узимајући у обзир да је ратарство главна грана пољопривреде, говори о сиромаштву нашег пољопривредника и великој аграрној пренасељености. Уз претпоставку најповољније организације производње у ратарству, а и у пољопривреди уопште, у циљу пуног искоришћавања и упошљавања радне снаге на селу, однос пољопривредних површина, а посебно ораница, према броју становника указује на вишак радне снаге који се у пољопривреди не може упослити уз пуну производност рада.

Уз овако мали обим ораничне површине ратарску производњу карактерише још ниска продуктивност земљишта због слабе плодности, уситњености посједа, заосталог начина обрађивања, недостатка ђубрива, неповољне сјетвене структуре и другог.

Данас је нешто преко 60.000 хектара оранице разбацано у безброј парцела и парцелица на више од 1.380.000 хектара укупне површине на теренима различите висине и различите климе.

Према клими, рељефу и осталим природним условима који одређују начин производње, пољопривредне површине Црне Горе могу се подијелити у три рејона (табела број 1).

Табела бр. 1

СТРУКТУРА УКУПНИХ ПОВРШИНА ПО РЕЈОНИМА 1954 ГОДИНЕ
у ха

	Укупно површине	пољ. површине	Пољопривредне површине						
			Категорије коришћења земљишта						
			Обрадиве површине						
			Укупно	Оранице	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Трстике и баре
Укупно	1389204	536771	159562	55629	5352	776	97.805	375715	1494
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100
I рејон	745708	239879	66051	20056	528	16	45.451	173561	267
%	53,7	44,6	41,4	36	9,9	2,1	46,5	46,2	17,9
II рејон	312095	138063	62761	19132	1527	—	42.102	75261	41
%	22,4	25,7	39,3	34,5	28,5	—	43	20	2,7
III рејон	331401	158829	30750	16441	3297	760	10.252	126893	1186
%	23,9	29,7	19,3	29,5	61,6	97,9	10,5	33,8	79,4

Први рејон обухвата планинске крајеве бивших срезова Дурмиторског, Цетињског, Колашинског, Никшићког и Пљеваљског. У овим крајевима ратарство заостаје својим учешћем у укупној пољопривредној производњи иза сточарства, које је главна грана пољопривреде, иако се у њему налази 36% укупних ораничних површина у Црној Гори. Главне ратарске културе овога рејона су јечам и кромпир а затим раж и овас.

Други рејон, према овој подјели, обухвата бивше срезове Бијело Поље и Иванград гдје су природни услови за пољопривредну производњу много погоднији него у првом рејону. Трећи рејон обухвата приморске крајеве и бивши Срез титоградски. Оба ова рејона имају доста повољне услове за ратарску производњу и у њима је сјетвена структура много разноврснија. Исто тако ови крајеви имају повољније односе према тржишту, гушће су насељени и саобраћајно повезани. Међутим, сви ови услови нијесу до данас довољно искоришћени у циљу побољшања организације производње и сјетвене структуре, тако да је у њима највећа површина засијана културама које дају најмање приходе са јединице површине, житима.

Посједовна структура

Аграрна пренасељеност је неминовно праћена уситњавањем сељачких посједа. Тако је у Црној Гори, према попису од 1953 године било преко 55.000 пољопривредних домаћинстава. Узевши у обзир да се од укупних површина оранице налази неколико хиљада хектара у посједу пољопривредних добара, економича земљорадничких задруга и непољопривредних домаћинстава, онда на једно пољопривредно домаћинство не долази просјечно ни пун хектар оранице. Међутим, преко 36.000 домаћинстава има ораничне површине просјечно око пола хектара и пољопривредне површине највише до 2 хектара.

Једна анкета Савезног завода за статистику („Анкета о сељачким газдинствима за 1953/54 годину“) која је из свих крајева наше Републике испитала стање на 214 домаћинстава дала је у вези снабђености домаћинстава земљом податке које наводимо у табели број 2.

Из табеле се види да број газдинстава чија оранична површина прелази 1 хектар чини само 9% укупног броја газдинстава док 90% и више домаћинстава имају оранице мање од 1 хектара.

Табела број 2

ПРЕГЛЕД ГАЗДИНСТАВА ПО ВЕЛИЧИНИ

Категорија газдинства	Укупан број газдинстава	Број испитаних газдинстава	Укупно повр. испит. газд.	Оран. повр. у ха	Прос. оран. по дом. у ха
до 3 хектара	36.561	71	140,4	37,4	0,6
3 до 8 хектара	14.120	96	461,8	71,4	0,8
преко 8 хектара	5.197	47	481,8	61,5	1,4
Свега:	55.897	214	1084,0	170,3	0,7

Ово је најнижи степен снабђености домаћинстава ораницом у нашој земљи и зато није чудно што се црногорски пољопривредник појављује на тржишту не као продавац већ као купац ратарских производа.

Радна снага

И поред знатног броја пољопривредника који је напустио пољопривредну производњу и упустио се у неку другу грану дјелатности, на нашем селу и данас постоји знатан број радне снаге. Посматрајући однос укупне пољопривредне површине и ораница посебно с једне стране, и укупан број пољопривредног становништва с друге стране, види се да радна снага није довољно искоришћена, него постоји њен вишак. У 1948 години било је на нашем селу 63.000 за рад способних мушкараца и 93.000 жена које раде у пољопривреди. Овим пописом о активном становништву у пољопривреди обухваћене су и жене које раде у домаћинству, а које у пољопривредној производњи учествују с времена на вријеме са мање од половине свог радног времена. Према подацима од 1953 године који су потпуније издиференцирали активно становништво, било је у нашој пољопривреди само нешто више од 100.000 активних становника од којих су 65.000 чинили мушкарци, а 35.000 жене које у пољопривредној производњи раде више од половине свога радног времена. Из ових података види се да на једну радну снагу у пољопривреди долази само нешто више од 1,5 хектара обрадиве површине, односно само 0,5 хектара оранице.

Међутим, радна снага није равномјерно распоређена по територији. Уз овако високо просјечну снабђеност радном снагом, у појединим крајевима пољопривреда трпи због њеног недостатка и то баш у оним крајевима гдје за ратарску производњу постоје најбољи услови и гдје се од ње могу постићи најбољи приходи.

То је случај са непосредном околином наших градова из које је радна снага нашла запослење у индустрији, грађевинарству или некој другој грани дјелатности, одакле добија главне приходе.

Агротехника

Обрада земљишта у нашој пољопривреди још увијек је доста примитивна. И данас се један дио ораница обрађује ралом и мотиком као основним оруђем обраде.

О пољопривредним машинама и савременим оруђима до скоро није било ни говора, бар за већину сељачких посједа. Крупнији посједи на којима се могла примјенити механизација нијесу имали рачуна куповати машине јер је обрада радном снагом била јефтинија. Тако се примјена машина у нашу пољопривреду почела уводити тек после 1945 године, и највише на социјалистичка газдинства. За већи дио сељачких посједа, машина ни данас не долази у обзир за примјену. Плуг је био скупо средство за нашега пољопривредника па је у години 1939 било у Црној Гори свега 3350 плугова, односно свега 5 комада на 100 домаћинстава, или 4 на 100 ха оранице. 27.870 домаћинстава није имало чак ни дрвено рало. Од 1945 године број оруђа је нешто порастао тако да је према попису од 1951 године било у овој години на 100 ха оранице 35 рала и 10 плугова.

Ћубриво је врло озбиљан проблем нашег ратарства. Дугогодишњим искоришћавањем површина истим културама ораница је врло испошћена. Природног ђубрива нема у довољним количинама, а вјештачко још није продрло у ратарство индивидуалног сељачког посједа. Истина, сточарство и ратарство су упоредне гране на скоро свим посједима и по броју стоке могло би се закључити да је он довољан да одржава плодност оранице. Али само упоређивање ораничних површина и броја стоке дало би криву слику снабђености оранице ђубривом. Ово из разлога што су количине ђубрива добивене по грлу стоке врло ниске. С друге стране ни овако ниски приноси не користе се у потпуности. Наше је сточарство екстензивно, пашњачко, па је количина ђубрива која се произведе у дужем временском периоду (у неким крајевима и преко 6 мјесеци) изгубљена за ратарство и разасута по пространим планинским пашњацима. Преко зиме, када се стока налази у шталама врло се слабо храни и без простирке је, па су у том периоду и приноси ђубрива врло мали. Ни ове количине, опет, не користе се потпуно јер ђубриво, прије него доспије до оранице, изгуби добар дио своје вриједности пошто се не води довољно рачуна о његовом смјештају и очувању.

Организација сјетвене структуре

Ратарска производња у Црној Гори је природног карактера. Ово се не односи на производњу дувана. Главни производ ратарства — жито, појављује се на тржишту само изузетно и у

малим количинама. Поврће на тржиште долази у мало већем обиму углавном као вишак потреба домаћинства, који се ствара штедњом. Дуван се производи у циљу продаје, иако површине њиме засијане једва премашују 800 ха.

На сељачким домаћинствима ратарска производња је комплексна. На свим посједима, без обзира на величину, гдје су климатске прилике исте, сјетвена структура приближно је једнака, — жита су водећа култура. Њихово учешће у ораници највише је код оних домаћинства која имају оранице у просјеку по домаћинству 1,4 ха. На овим домаћинствима живи већи број чланова које треба хранити и већи број стоке за чију прехрану преко зиме користе споредне производе жита, кукурузовину и сламу. Међутим, услед различитости климе и земљишта, различит је распоред ораничних површина по групама усјева у различитим рејонима. Исто тако је различит и међусобни однос група култура. Структура површина жита се много разликује у сјеверним и јужним крајевима. У првима се од жита производи углавном јечам, оvas и раж, а у другима кукуруз и пшеница.

Табела број 3 приказује структуру оранице по рејонима 1954 године.

Табела бр. 3

СТРУКТУРА ОРАНИЦЕ У 1954 ГОДИНИ У ХЕКТАРИМА

Реон	Жита	Инд. биље	Поврће	Крмно биље	Угари	Укупно
I рејон	14.368	61,2	2.296	499	2832	20.066
%	71,6	0,4	11,4	2,5	14,1	100
II рејон	15.352	140	1.806	218	1616	19.132
%	80,2	0,7	9,5	1,1	8,5	100
III рејон	9.668	685	1.924	994	3170	16.441
%	58,8	4,2	11,7	6	19,5	100
Укупно	39.388	886	6.026	1.711	7608	55.629
%	70,8	1,6	10,8	3,1	13,7	100

Из ове се табеле види да је ораница првог рејона углавном засијана житима, док се под угаром (или необрађеном ораницом) налази 14⁰%, а на све остале ратарске културе припада нешто мање од 14%. Од жита се највише сије јечам, оvas и раж. Пшеница и кукуруз се због оштре климе углавном не могу гајити у овом рејону, изузев у неким нижим насељима гдје су опет изложени ризику, због мразева. Тако је у 1954 години под овим двијема кул-

турама било само 4.030 хектара од око 14.000 хектара оранице под житима у овом рејону. Остали дио оранице засијава се углавном кромпиром, а добар дио остаје под угаром.

Ораница другог рејона засијава се житима редовно са преко 80%. У њима највише учествује кукуруз, па јечам и пшеница.

Трећи рејон има много повољније услове за све ратарске културе и у њему жита заузимају мањи проценат него у прва два рејона. Овај рејон је добрим дијелом околина градова и великих радилишта, а с друге стране има повољнију климу те је све ово утицало да структура оранице буде другачија. Од жита, која заузимају око 58% оранице, гаје се пшеница и кукуруз, а мале површине заузима јечам и раж. Индустриско биље (дуван) има одличне услове за успијевање, али они нијесу довољно коришћени, тако да се под њим налази просјечно годишње само око 800 ха. Под поврћем, које такође има добре услове за успијевање, налази се око 2.000 ха.

Обим производње

Опадањем ораничних површина које је настало послје 1945 године нужно је морала опасти и ратарска производња по обиму, јер је начин обраде остао и даље исти, па и приноси по хектару. Ради прегледа наводимо кретање производње главних ратарских култура по годинама (табела број 4).

Табела број 4

ПРЕГЛЕД УКУПНЕ ПРОИЗВОДЊЕ ГЛАВНИХ РАТАРСКИХ КУЛТУРА ПО ГОДИНАМА У ХЕКТАРИМА И МЕТ. ЦЕНТИМА

Година	Пшеница		Кукуруз		Раж	Дуван		Кромпир
	пож. пов.	укупан принос	пож. пов.	укупан принос	укупан принос	пож. пов.	укупан принос	укупан принос
1930	11878	86356	18675	179000	19630	527	4405	117462
1939								
1947								
1951	10229	60633	14172	131861	25545	562	3052	133245
1952	8453	74543	12901	78491	17983	438	1639	106964
1953	8220	69990	12929	135734	21570	571	5836	170779
1954	6527	40257	13417	69321	16646	719	4981	98821

Из ове табеле види се осјетан пад производње жита у односу на производњу у периоду 1930/39 године. Производња пшенице је у сталном опадању, њен је обим смањен за скоро половину предратне производње. Пад производње кукуруза је нешто блажи.

Производња осталих ратарских култура остала је приближно на нивоу предратних година.

Релативни пад производње жита сваке се године још јаче изражава због природног прираштаја становништва који износи просјечно 20 на 1000 становника. С друге стране ни прилив становништва из других крајева (радна снага из осталих република у индустрији, грађевинарству, рударству и др.) било стални или сезонски није мали, па се увоз жита из осталих крајева земље из године у годину повећавао, тако да се за последњих пет година кретао овако:

1950 године	35.500 тона
1951 године	36.629 тона
1952 године	48.401 тона
1953 године	46.240 тона
1954 године	49.413 тона

У табели бр. 4 укупне производње недостају подаци о производњи овса и јечма. Међутим, производња ове двије културе заузима важно мјесто у укупној производњи жита. Према подацима из године 1954 произведено је око 58.860 мц јечма са више од 10.000 хектара површине, што знатно премашује обим производње пшенице и приближава се производњи кукуруза. У истој години произведено је 27.000 мц овса са више од 5.000 ха површине.

Овако релативно високо учешће јечма и овса у производњи жита узроковано је природним условима у неким крајевима Црне Горе. Јечам, оvas и раж гаје се скоро искључиво у оним крајевима гдје не успијевају друга жита.

Од укупне количине кукуруза произведене у Црној Гори скоро се половина производи у трећем рејону. Пшеница се гаји у другом и трећем рејону гдје њене површине чине око 90% укупне површине под пшеницом. Производња јечма је најјача у првом рејону (планински крајеви). Исти је случај са овсом који се гаји у планинским крајевима. Од укупне количине производа на ове двије културе припада више од двије трећине у првом и другом рејону, како се то види из табеле број 5.

Производност оранице

Приноси жита по јединици површине на нашим ораницама су врло ниски, знатно нижи од приноса у било којем крају наше земље. Наше су оранице прилично сиромашне хранљивим материјама а уз то слабо се ђубре и обрађују.

Од жита најбоље приносе даје кукуруз. Они су већи од приноса пшенице са исте површине за преко 1 мет. центу. С друге стране кукуруз даје више сточне хране у облику кукурузовине него што дају друга жита. Због тога је кукуруз имао увијек предност над пшеницом и другим житима. Приноси жита по рејонима углавном варирају по свим културама, тако је на примјер

Табела број 5

ПРОИЗВОДЊА ЖИТА У 1954 ГОДИНИ ПО СРЕЗОВИМА
У МЕТРИЧКИМ ЦЕНТИМА

Рејон	Срез	Кукуруз	Пшеница	Јечам	Овас	Раж	Укупно
I рејон	Дурмитор	136	373	4847	683	903	6.942
	Колашин	4786	217	1206	59	255	6.563
	Никшић	3499	3466	1388	244	3095	11.792
	Пљевља	407	1592	25779	11407	1219	40.404
	Цетиње	3212	1339	62	24	1154	5.791
II рејон	Бијело Поље	7098	10297	15737	10649	3902	47.683
	Иванград	24431	6439	8095	3339	3229	44.533
III рејон	Бар	7304	9994	977	12	1243	19.530
	Котор	1923	1900	279	19	869	4.990
	Титоград	16525	4540	490	319	682	22.656
Укупно		69321	40257	58860	26855	16646	211.984

1954 године принос пшенице у Срезу иванградском био 6 мц по хектару, у Цетињском 4,2, у Колашинском 7,2, а у Титоградском 5,1 мц. Слична отступања јављају се и у ранијим годинама. Табела број 6 то показује.

Табела број 6

ПРОСЈЕЧНИ ПРИНОСИ НЕКИХ РАТАРСКИХ КУЛТУРА ПО ХЕКТАРУ
У МЕТРИЧКИМ ЦЕНТИМА

култура	1930/39	1947/51	1952	1953	1954
пшеница	7,3	5,9	8,8	8,1	6,2
кукуруз	9,6	9,3	6,1	10,5	5,2
раж	6,8	6,8	6,5	8,8	6,5
дуван	8,4	5,4	3,7	10,2	6,9
кромпир	28,4	34,6	26,2	40,3	21,9

Код свих култура види се осјетно колебање приноса по годинама. Висину приноса може да одлучи само једна киша, ако падне када је то биљци најпотребније.

Од свих ратарских култура највише приходе од јединице површине даје дуван. Међутим, дуванско подручје обухвата само око 30% од укупне оранице у Црној Гори, тј. нешто више од 16.000 ха. Од ове површине дуваном се засијава годишње највише по 800 ха. Преко 10 мц дувана, колико се просјечно добије са 1 ха оранице, даје далеко већи приход него 10 мц кукуруза или пшенице, колико се добије са исте површине, иако су трошкови производње дувана знатно виши него код жита.

Приноси кромпира из године у годину знатно варирају од око 30 па до преко 80 мц по ха.

Ради увида у приносе наших ораница у односу на друге републике дајемо табелу број 7.

Табела број 7

ПРЕГЛЕД ПРОСЈЕЧНИХ ПРИНОСА ПО РЕПУБЛИКАМА У 1954 ГОДИНИ
У МЕТРИЧКИМ ЦЕНТИМА

НР	Пшеница	Кукуруз	Јечам	Дуван	Кромпир
Југослов. просјек	12,9	15,3	11,0	8,8	83,3
Црна Гора	8,1	10,2	8,8	10,2	21,9
Србија	14,0	16,0	13,4	9,1	72,1
Хрватска	12,5	16,0	10,8	10,5	91,5
Словенија	12,7	16,0	10,8	7,0	103,9
Босна и Херцег.	9,8	12,5	9,3	10,3	64,5
Македонија	9,6	10,8	9,2	7,9	72,5

Како се види из табеле принос ратарских култура по јединици површине нижи је од југословенског просјека и од одговарајућих приноса у било којој републици. Изузетак од овога чини само дуван.

Тржни вишкови

Према поменутој анкети Савезног завода за статистику у економској години 1953/54 на једно домаћинство у Црној Гори припадало је просјечно 4.079 динара новчаних прихода од ратарства. Другим ријечима, домаћинство је изашло на тржиште са онолико ратарских производа да њихова вриједност изражена у новцу једва премашује 4.000 динара.

Навешћемо структуру реализованих вишкова ратарске производње по домаћинству у овој години.

Табела бр. 8

НОВЧАНИ ПРИХОДИ ОД РАТАРСТВА У ДИНАРИМА

Категорија домаћинства	Укупни приход домаћин.	Приход од ратарства	Жита	Инд. биље	Поврће укупно	Од тога кромпир	Крмно биље
просјечно по домаћ.	25.488	4.079	261	1.605	1.454	913	732
до 3 ха	19.074	3.196	132	1.438	1.472	666	133
3 до 8 ха	32.576	5.859	402	1.769	1.542	310	1.104
преко 8 ха	39.018	6.765	537	2.041	958	908	3.230

На овакве податке могли би се ослонити у потпуности само при анализи испитаних 270 газдинстава код којих је анкета спроведена. Не би смјели узети ове податке за један општи закључак који би важио за сва домаћинства. У укупним приходима од реализације на тржишту према овим подацима види се да највише учествује дуван. Међутим, број газдинстава која гаје дуван врло је мален, у односу на укупан број домаћинства, као и рејон производње. Број произвођача никада не премашује 6.000 домаћинства. Слично је и са вишковима поврћа у којима кромпир заузима према овим подацима преко 50%. Кромпир производи за тржиште само мали број произвођача у планинским крајевима. Друге повртне културе гаје се само у јужним крајевима и код њих само евентуални вишкови долазе на тржиште. Због свега овога већи број домаћинства нема оне вишкове који се појављују у овим подацима.

Најзнатнији је онај број домаћинства која немају уопште никаквих новчаних прихода од ратарства, већ, напротив, купују на тржишту све, или скоро све, ратарске производе пошто нијесу у стању да подмире све потребе од властите производње.

Тржни вишкови у пољопривреди су врло мали, а њихови се извори углавном налазе у сточарству и то у облику меса (стока за клање).

Према неким подацима статистике, укупна новчана примања по домаћинству од пољопривреде износе просјечно (подаци за 1954 годину) мало више од 25.000 динара. Ова примања чине нешто око једне трећине укупних новчаних примања по домаћинству. Пољопривредници наше Републике налазе новчана средства за покриће робних и осталих расхода домаћинства у зарадама ван пољопривреде и у разним примањима од заједнице која су знатна (социјалне помоћи, пензије, инвалиднине и друга давања).

Од новчаних примања која су настала као резултат реализације производа рада на домаћинству (нешто преко 25.000 динара) приходи од ратарства, према наведеној табели, заузимају нешто више од једне петине. Међутим, из података добивених на основу процјене стручњака Завода за планирање НРЦГ стање је другачије. Узимајући у обзир да је ова процјена вршена у неколико година, она се може узети као реалнији показатељ по овом питању него подаци поменутих анкета. Ево како изгледају подаци процјене (табела број 9).

Учешће тржних вишкова ратарства у укупним тржним вишковима пољопривреде ниже је од онога у подацима анкете. Овдје, у 1954 години ратарство не заузима ни једну десетину вриједности укупних вишкова према једној петини, како то стоји у подацима анкете. Мада ни ови подаци нијесу посве тачни, резултат су процјена и прорачуна на основу увоза, производње и от-

купа у ранијим годинама, ипак се више приближавају стварности него прије наведени подаци, јер је анкета обухватила мали број газдинстава.

Табела бр. 9

СТРУКТУРА ТРЖНИХ ВИШКОВА У ПОЉОПРИВРЕДИ
У МИЛИОНИМА ДИНАРА

Г р а н а	1947/51	1952	1953	1954
ратарство	265	74	262	142
воћарство	73	83	128	70
виноградарство	9	23	23	12
сточарство	493	760	764	812
рибарство	42	28	46	40
домаћа прерада	359	286	637	399
Свега	1.241	1.254	1.860	1.475